

ËL BULETIN ÈD L'ACADEMIA

Nr 17

dla lenga piemuntèisa

Nuvèmber 2008

Editur: B. Villata

Cu-Editur: A. Costanzo

Na lenga ch'a va a rameng

Na vira, quand che an Piemunt tüti a parlavu 'l piemuntèis, bin pochi a lu scrivü, e adess che quasi pì gnün as ancala a parlelu an piassa a fusun-u jè scritur, pì che tüt ij versificadur. A smija quasi 'n cuntrasens, ma a l'é propi parèj

Giümai nosta lenga ansëstral a l'é pì nen la lenga ch'as parla an famija o cun j'amis. Për la magiuransa dij Piemuntèis, la parlà dij so pare a l'é assucià a 'n mund luntan e a na realtà ch'a esist mac pì ant la memoria 'd pochi. An pràtica, cula ch'a l'era la lenga natüral èd chi ch'a stasia an Piemunt a l'é dventà na lenga müfia, ch'as sent pì nen e che, cum as é già disse d'aute vire, vaire 'd cuj pochi ch'a la parlu a sun tant poc custümà a parlela ch'a deuvru 'd parole e d'espressiun ampèrmüdà da l'italian.

E a tuca amëtte che al di d'ancheuj a l'é propi malfé cumuniché an piemuntèis, nen mac ant na sità cume Türin, ma co ant le cumün-e pì cite andüva che, fin a nen vaire ani fa, as custümava mac duvré la parlada lucal.

Tant për fé n'esempi cuncret èd la situassiun d'ancheuj rëspet a cula d'ën passà nen tant luntan, i peuss arcurdé che se na sinquanten-a d'ani fa, an qualsissia pais dël Piemunt, ün a ciamava n'anfurmassiun an italian, an géner a-j rëspundü an piemuntèis mentre che adess, an si midem post, se ün a ciamèissa n'anfurmassiun an piemuntèis nen mac a arsërvria na rësposta an italian, ma a lu guardriu cun n'aria stralünà da la maravija cume s'a parlèissu cun 'n marsian. Tant për dé n'aut esempi pì cuncret èd la situassiun pietusa 'd nosta parlà, i pudria mensiuné che la prima passà, quand ch'i sun èstait chèiche sman-a an Piemunt, fora dël sercc èd j'amis e dij parent, i l'hai mac trovà 'n munsü ch'a l'abia rëspundüme dësgenà an piemuntèis.

E secund mi custa a l'é n'auta cunferma che ant le sità e ant ij pais dël Piemunt o la gent a l'ha dësmentià 'd pianta la lenga dij so vej o a l'ha gena a duvrela. Ch'a sia cum as veul, gnün-a dë ste düe pussibilità a lassa antende n'avni brilant për ël piemuntèis.

Difati an géner le lenghe as salvu parlandje e fasendje parlé, e son pì che tüt quand ch'as tratta 'd cit. E se le lenghe cite cume 'l piemuntèis e j'aute parlà regiunaj as deuvru pì nen, gnanca antècà, a l'é ciar che so avni a l'é nen dij pì prumetent.

Për sërché 'd salvé la baraca j'espunent èd vaire assuciassiun e istitüssiun ch'a-j ten-u a la guerna dël patrimoni lenghistic e cultüral a l'han pensà 'd fé mustré sta parlada a scola, cum as fa për le lenghe ufissiaj e antèrnassiunaj. Ma sti curs, ch'a l'han cume büt èd guerné 'd lenghe che da sempe a sun trasmëtüsse diretament da na generassiun a l'auta për via ural e ch'a arpresentavu la cumpunent pì ampurtanta dl'identità dle cumünità ch'a-j parlavu, am èsmiju na grossa sghèira 'd temp e dë dne, e son për vaire rasun

Prima 'd tüt am èsmija drolu fé stüdié a 'd cit na lenga che bin pochi a parlu e che vaire as n'ancalu gnanca pì a parlé.

Se na volta ste lenghe cite a j'eru andispensàbij për la sicialisassiun dij giuvu, adess a lu sun pì nen e an pràtica, là andüa ch'a sun nen süstnüe da j'aministrassiun, a l'han pèrdü tüta sùa forza e so prestigi. Na lenga ch'a sia nen apugià da dë strütüre amministrative bin solide e ch'a serva nen a na cumünità bin determinà a l'é destinà a perde le piüme. E a l'é ciar che la glubalisassiun atual a gieuga nen a favur èd le lenghe cite.

Dunc, adess che ste lenghe cite a sun pì nen parlà an famija e gnanca ant la cumünità, am

ësmija na grossa ütupia o 'n bel seugn pensé che la scola a peussa ardeje neuva vita a le lenghe cite e ch'a peussa arpurteje a lè splendur dij temp passà quand ch'a j'èru andispensàbij e a j'èru na liüra ancreusa tra 'l passà, ël present e l'avni dle gent ch'a-j parlavu.

Daita la situassiun atual, i pensu che pèr serché d'ardeje vita al piemuntèis, pì che mustrelu a scola, a tucrà sèrché 'd cambié sùà ecolugia lenghìstica e liberelu da tüte cule cunutassiun negative che da vaire ani, specialment an Italia, a l'han amplacaje a le parlade regiunaj. Se co la gent dël Piemunt a l'avèissa fait cume ij Catalan che, malgré tüte le traversie, a l'han amprenü la lenga üfissial ëd lè stat tüt an guernand sùà parlà ansèstral, la situassiun a sarìa mutubin diferenta e sicürament gnün a l'avrìa gena a parlé cula ch'a l'era la lenga dij so vej e 'd sùà identità. E avend na lenga forta a l'avrìu pudü amprende bin, co le lenghe furastere.

Sì, propi parèj! Pèrchè che, divers da lon ch'as disìa na vira, ancheuj a l'é stait dimustrà che chi ch'a cunoss bin sùà lenga, e da la mira lenghìstica co na parlada cume 'l piemuntèis a l'é na lenga, a peul amprende d'auti idioma mej che chi ch'a l'ha nen na lenga forta.

Vist peui l'ecolugia lenghìstica atual dij vaire parlade regiunaj, ëd vire mustré ün-a dè ste parlade a scola a peul esse na sghèira 'd sold e 'd temp, ma co 'n dann pèr ij giuvu midem. An fund as trata sempe dla veja storia che se le cose a sun faite bin a giütu, ma s'a sun faite mal a peulu causé 'd dann.

Pèr esse ütij ij curs dè ste lenghe cite pèr le masnà a duvrìu mac punté an sl'uralità, valadì an sla lenga parlà, e mai tuché lè scrit. E la scola a duvrìa nen esse urganisà cume na scola tradissiunal, ma pitost cume 'n gieug, an meud che ij giuvu a amprenü sta lenga divertendse e as ëstufiu nen cum a càpita suvens ant le scole nurmaj. An pràtica amprende la lenga ansèstral a duvrìa esse 'n divertiment e 'n piàsì, nen 'n pèis. E la chestiun ëd l'urganisassiun e dël cuntnü dè sti curs a meritria mutubin dè stüdi e 'd prugramassiun, ma pèr maleur i l'hai

mai avü 'l piàsì 'd sente parlé dè stu problema tant ëdlicà e fundamental.

Lon ch'as duvrìa nen fesse an gnün-e manere a l'é d'espun-e ij cit a la lenga regional ëscrita, pèrchè che nen mac lese o scrive sùà lenga regional a-j servrìa propi a gnente, almen pèr adess, ma a pudrìa co causeje 'd dann. A-j serv nen amprende a lese la lenga cita pèrchè che ant le lenghe regiunaj a-i è pa 'd test ch'a peulu giüteje a slarghe sùà cultüra 'd base cum a fan cuj an italian, an fransèis e ant j'aute lenghe üfissiaj e antèrnassiunaj. Ma a part son a tuca co dè che lè scrit a-j piàs a pochi cit pèrchè ch'a cumporta vaire sfors, tanta cunsennassiun e n'astrassiun che an géner le masnà suta ij dùdes o tèrdes ani l'han ancur pa. Un dij gross problema a l'é cul ëd nuté j'istess sun an meud divers, secund le vaire lenghe ch'as ëscrivu.

E cust a l'é n'ustàcul pitost gross co pèr cuj cit bileng ch'a sun espot cuntempuraneament a la furma parlà 'd dùe o pì lenghe fin da quand ch'a j'èru püparin. Pèr esempi am piàsria savèj co a pensu dij so maestru ij cit d'urigin italian-a ch'a stan Munreal quand che chi ch'a-j mustra l'anglèis a-j dis dè scrive *shop*, chi ch'a-j mustra 'l fransèis a veul ch'a scriva *chomage* e chi ch'a-j mustra l'italian a insist an sla grafia dè *sciopero*, valadì a-j ciamu dè scrive an trè manere diverse 'n sun che pèr lur a l'é l'istess.

A l'é propi pèr evité 'd problema dè stu géner che an vaire país, bileng u pa, ij cit a cuminsu prima a scrive mac ün-a dle lenghe 'd so repertori e a passu a scrive la scunda dui o trè ani dop. Malgré son, a càpita suvens che co quand ch'a sun pì grand sti giuvu as cunfundu e a l'han d'ancertèsse a nuté serti sun pì u menu istess, ma arpresentà an meud divers ant le lenghe ch'a cunossu. Se ste precaussiun a-j piju pèr ëd lenghe forte ch'a fan part dël curriculum ëd la scola d'oblig, pèrchè nen pieje quand ch'as trata 'd lenghe cite anduva che lè scrit a serv a gnente?

Eh sì, suma logic, co a-j serv a 'n cit e forse co a 'n grand scrive na lenga cume 'l piemuntèis ch'a l'ha pa 'd püblicassiun sientìfiche ch'a

peulu giütelu a përfessiunesse ant la carriera ch'a l'ha sernü o ch'a sernrà? Për antant ch'a cuminsa a amprende la lenga parlà divertendse e peui, quand ch'a sarà grand, s'a vurerà scrivila a pudrà felu senza tanti sfors. St'idea che forse cheidün a giüdicrà pitost baravantan-a, ancheuj a saria tüt aut che ütupistica sürtüt s'as pensèissa d'afidé stu prugrama a l'elettronica, fasend ed test ch'a anterssu ij cit, feje sirculé an CD o DVD e büteje an rete.

Anvece dë spende ij sold an liber che bin pochi a lesu perchè che tra l'aut a sun escrit ant na grafia che mac pochi inissia a riessu a lese, chi che për statüt a duvria ucüpeesse dla cultüra piemuntèisa a sta mira a duvria fé 'n cit esamin ed la situassiun e rendse cunt che la stra batüa fin adess a l'é nen cula giüsta perchè ch'a l'é na stra borgna. Se propi a-j èstà a cheur l'avni dla lenga piemuntèisa, che peui a l'é 'l pivot ed cula identità che tanti an anvidiu, a duvria pensé a cambié e a fé rende al mässim cuj pochi sold ch'a sun destinà a la cultüra.

Për esempi a pudria pensé a 'n pruget ch'a l'abia cume büt la prudüssiun ed CD o DVD, magari destinà ai cit d'età presculastica e d'alti për cule masnà ch'a cuminsu da la prima mignin e via fort. S'a sun bin fait sti DVD a piasran e, dait che an géner ij cit a deuvru nen el cumpiüter da suj, sti dischèt a pudriu co deje ucasiun a le mare e ai pare grand ed parlé süa lenga cun ij nudin. Se 's pruget a duvèissa esse pusitiv, es prugrama a pudria co slarghesse a d'ate minuranse lenghistiche che an Piemunt a sun cüdie mutubin mej che cule ch'a parlu piemuntèis, bütà ant en cantun mac perchè che vaire ani fa cheidün a l'avìa dit ch'a parlavu 'n dialèt e nen na lenga.

A l'é natural che 'n pruget dë stu géner a deuv esse bin stüdià e cuordinà. Sürtüt a duvria cuinvolge 'd përsun-e mutubin cumpetente an diversi setur. Prima 'd tüt a tuca pensé a 'd përsun-e ch'a cunossu bin l'univers cuncetual ed le masnà ch'as veul anterssé, peui a 'd përsun-e ch'a parlu bin el piemuntèis e ch'a l'abiü na bela dissiun, a 'd técnic ch'a

duvriu suagné la prudüssiun dij CD o dij DVD e natural d'espert ed lenga piemuntèisa ch'a treuvu le parole aprupria për ij test dle batüe, dij dialug, dle cansunin-e o dle filastrocule ch'as veul presenté. Daita l'ampurtansa del pruget, le përsun-e cuinvolte a duvriu esse 'd prima forsa an so camp e nen, cum a càpita 'd vire, d'element cunsiderà an piota mac perchè ch'a criju pì fort che j'alti.

Pensandje bin, i sun cunvint che fasenda na cita arserca a sia nen malfé truvé 'd përsun-e ädate a stu pruget. Avenda cunussü 'n poc el gir ed jë stüdi piemuntèis, i l'hai pudü vedde che tant ant le sità che an pruvinsa a-i sun vaire përsun-e ch'a fan ed cose straordinarie e senza ciameje gnente a gnün. I sun sicür che vaire a sariu fin-a cuntente e urgujuse 'd fé part d'en pruget ed custa taja e, prubabilmente, a lu fariu fin-a a gratis.

Ma butüma nen el cher ednans ai beu e restuma cun ij pe për tèra. El lëssic dij vaire test da presenté a duvria esse 'l pì sempì pussibil e ij vaire termu a duvriu truvesse an cula categoria 'd parole che tüt an fasenda part del vocabulari fundamental a sun a la purtà dle masnà cunsiderà, perchè ch'a sun cunfurme a so univers cuncetual.

Sempe a pruposit del lëssic a tucria fé bin atensiun a nen anserì 'd termu cume *ziù, zia...* che an si ültim temp a sun anfilasse ant el vocabulari cumün del piemuntèis. E che ancheuj 'l piemuntèis a sia sluntanasse da la parlà s-cëtta 'd na volta perchè ch'a l'ha sübi la pressiun ed la lenga üffissial as peul nutelu nen mac dal lëssic, ma co da la gramàtica, da serte turnüre e da la strütüra del periud.

Se ij prim esperiment a duvèissu avèj l'ésit èsperà as pudria cuntinué e, secund le dispunibilità e l'arcesta, fé tüta na serie 'd CD e DVD ch'a pudriu cheurve le vaire fasse d'età fin-a a j'ündes o ai düdes ani. Natural che tüte ste prudüssiun a duvriu co andé a finì ant en sit internet an manera che eventualment a pudriu co esse a la purtà 'd cuj piemuntèis ch'a vivu luntan dal Piemunt e nen mac ant le grosse sità

ma co ant ij pais pì cit.

E a pruposit ëd l'internet a tuca nen dësmentié che le masnà d'ancheuj a sun mutubin an piota cun ël compiuter e vaire a riessu a tru-veje ij gieug ch'a-j piasu bin prima 'd finì la scola elementar. E parèj se ij vaire test o gieug dij DVD a füssu co cumpagnà da 'd bele imàgin a pudriu deje a sti giuvnutin ël giüst ëd cuntinué a anteressesse al piemuntèis e magara co 'd duvrelu cun le pèrsun-e pì ansian-e dla famija ch'a lu parlu ancora.

Cum as é disse pì dzura, a l'é essensial che ste registrassiun a smun-u 'n bun piemuntèis e nen 'n piemuntèis passà an sla rapa. E sta pèrfessiun a duvria rësguardé nen mac la gramàtica, ma co la dissiun e 'l léssic senza andé a sèrché cula lenga àulica che cheidün a devra ancur al dì d'ancheuj pèr desse 'd sagna e as rend nen cunt che pì gnün a lu capiss. Pèr truvé 'd gent ch'a l'abia na bela dissiun piemuntèisa i pensu ch'a duvria essie gnün problema. A basta sèrché trames a j'atur ëd le cumpanie teatraj ch'a fusun-u an Piemunt e ch'a fan 'n travaj fiameng pèr la guerna 'd sùà lenga.

Ma turnand al léssic ch'a l'é la part ch'an èstà pì a cheur, co pèrchè ch'a l'é l'element pì vuajant dla lenga, i devvu dì che da serti vucabulari e sùrtüt dal cumpurtament ëd la magiuransa dij parlant d'ancheuj, as peul nuté la presensa 'd furme pì avzin-e a l'uriginal latin pèrchè che, pèr anflüensa dël tuscan u mej ëd l'italian, a sun turnà a gala 'd cunsunant e 'd silabe che ant ël piemuntèis a j'eru sparie già da vaire séculj. Ch'as pensa mac a *capital* pèr *cavià*, *predica* pèr *prica*, *predicatur* pèr *pricur*, *pericul* pèr *privu*, *tütela* pèr *tüa*... An d'auti cas ëd parole piemuntèise s-cètte cume *pali* (it. *pallio*), *carmé* (it. *calmiere*)... a sun dritüra sparije da la sirculassiun pèr lasseje 'l post a cule italia-n-e curèspudente.

E son senza cunté tante aute deviassiun da la

nurma, ch'a sun peui nen propi 'd citèsse. Ch'as pensa pèr esempi al fait che adess vaire a cunsideru masculin 'd termu cume *frèid*, *caud*, *fiur*, *seugn* (it. *sonno*)... che ij test ëd nen vaire ani fa a custümavu arpurte al feminin.

A sta mira a vnirìa propi a taj parlé dël léssic an general, che ancheuj a arpresenta 'n prublema mutubin ampurtant pèr quasi tüte le lenghe, grosse o cite ch'a siu. An efet, an se ùltime desen-e d'ani 'l prugress tecnologic e la globalissassiuun a l'han cambià ëd pianta vaire sucetà e sùe strütüre. Da la mira lenghística sti cambiament a l'han purtà na caterva 'd parole neuve ch'a sun anfilasse an tüte le lenghe, spiassand d'autüt ij pürista ch'a sun grupà a le parole veje e evucative 'd temp giümai luntan, quand che an piemuntèis as custümava ancur ëscrive *pcit* e *dampnà*. Urmaj ij nëulugism a sun andispensàbij e a füsun-u an tüte le lenghe. An géner chi ch'a parla piemuntèis o a serca dè schineje o a-j pija drit da l'italian. Ma s'as veul avèj na lenga ch'a sia an armunià cun la cultüra ch'a sutantend a tuca agiurnene 'l dissiunari rëspetandne le lej funulogiche. Pèr 'l piemuntèis a sarìa mutubin pì fàssil integré 'd nëulugism furesté e a la mira ch'i suma rivà as peul pì nen fene a menu pèrchè che dèsnò, la lenga a pèrdria sùà funsiun prinsipal, ch'a l'é cula ëd pèrmètte la comunicassiun. E s'a perd son a meuir da sula. Pürtrop, nossa parlà a l'é già an sla stra giüsta.

An efet as peul dì che dal bilenghism inissial e prugressiv ëd l'800 e dël prim '900, as é rivasse al bilenghism integral ëd la metà dël '900. Adess, na bun-a part dle pèrsun-e ch'a parlu nosta lenga a l'ha già passà da 'n bel pess la mira dël bilenghism regressiv e bintost a rivrà al bilenghism restant, andüa che la lenga forta 'd na volta a l'ha perdü tüte sùe funsiun suciaj e a esist mac pì ant la memoria culetiva cume n'ansem dè strütüre o d'espressiun duvrà mincatant e an situassiun bin determinà. E a l'é nen 'n misteri che quand 'n popul a perd la lenga a perd l'identità e l'ànima